

İMÂLE KURALLARINI İNŞASINDA MÜBERRED'İN KULLANDIĞI BAZI KAVRAMLAR

DOĞAN FIRINCI*

The Certain Concepts Used by Mubarrad in Determining the Alemâleh Rules

Abstract: This article examines the “alemâleh” (Ar.: إمالة) rules determined by Mubarrad and certain concepts used for the evaluation of these rules in the Arabic Language. Opinions which a few Arabian grammarians have passed on “alemâleh” have also been dealt with while discussing the lexical and terminological meaning of “alemâleh” within the frame of Classic Arabic texts. In addition to this, the concepts, which were used by Mubarrad for the identification and comparison of the rules, have also been examined in detail. The question of whether these concepts have terminological meanings or not have been scrutinized. At the end of the research, it has been concluded that Mubarrad has used all of these concepts as lexical words.

Keywords: Alemâlah, Alnasb, Phonetic, Elif, Mubarrad

* Öğretim Görevlisi, Dr., Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati ABD.
[dfirinci@sinop.edu.tr].

Öz: Bu makalede Müberred'in tespit ettiği imâle kuralları ve bu kuralların değerlendirilmesinde kullandığı bazı kavramlar incelenmektedir. İmâlenin sözlük ve istilâhî anlamı klasik kaynaklar çerçevesinde ele alınmış olup, aynı zamanda Arap nahivcilerin imâle ile ilgili görüşlerine de yer verilmiştir. Bunun yanı sıra kuralları tanımlama ve kıyaslama için kullandığı kavramlar etraflıca ele alınmıştır. Bu kavramların istilâhî mâna taşıyıp taşımadıkları sorunu irdelenmeye çalışılmıştır. Araştırma neticesinde Müberred'in bu kavramları sözlük anlamlarıyla kullandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: İmâle, Nasb, Fonetik, Elif, Müberred.

Giriş

Bu Makalede Müberred'in belirlediği imâle kuralları ile bu kuralları belirlerken kullandığı bazı kavramlar incelenecektir. جَائِزٌ، حَسَنٌ، جَيِّدٌ، أَحْسَنُ، أَقْبَسُنْ، أَلْزَمُ gibi sıfat ve ism-i tafdîl olarak kullanılan, aynı zamanda fiilleri metin içerisinde yer alan bazı sözcüklerin Müberred tarafından istilâhî olarak kullanılıp kullanılmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Konuyla ilgili benzer çalışmalar her ne kadar Sîbeveyhî'nin el-Kitâb'ı¹ çerçevesinde ayrı ayrı yapılmış olsa da Basra ekolünün önde gelen isimlerinden Müberred'in imâle hakkındaki görüşlerinin ortaya konulması ve aynı zamanda anlatım dili çerçevesinde kullandığı bazı kavramların değerlendirilmesi, konunun ve yazarın eserlerinin daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla makalemizde Müberred'in imâleyle ilgili görüşlerinin yanı sıra değerlendirmelerinin yer aldığı metinler içerisinde kullandığı kavramlarla ilgili yaklaşımı da ortaya konulacaktır.² Başlangıçta nahivcilerin imâleyle ilgili görüşleri aktarılacak

¹ Soner Gündüzöz, "Sîbeveyh'te Kelime Yapısı", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), ss. 8-31, 333-337; Ali Bulut, "Sîbeveyh'in el-Kitab'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), ss. 104-128; Ali Bulut, "Sîbeveyhî'nin el-Kitâb'ında Cümle Tahliline Dair Kavramlar", *Doğu Araştırmaları*, sayı: 2, 2008, ss. 49-74.

² Zafer Kızıklı, "Arapça Gramer Kitaplarının Üslûp Yönünden Tahlili: "el-Muktedab" Örneği, *EKEV Akademi Dergisi*, sayı: 31, 2007, ss. 260-263.

ve Müberred'in konuyla ilgili görüşlerine yer verilerek anlatım üslûbu çerçevesinde kullandığı kavramlar irdelenecektir. Belirtilen nedenlerle konunun işlendiği metinlerin sırasında değişiklik yapılmamış ve ele alınan Arapça kavramlar parantez içerisinde gösterilmiştir.

1. İmâle Kavramı ve Nahivcilerin Görüşleri

İmâle, مَالٌ ← يُعِيلُ ← إِمَالَةٌ sülâsî fiilinden mezid if'âl babında مَالٌ ← يَيْلُ ← مَيْلًا çekiminde bir mastardır. İmalenin sülâsî kökü olan meyl "bir yerden sapmak, bir şeye doğru yönelmek" anlamına gelirken imâlenin sözlük anlamı "bir tarafa doğru eğmek, yönlendirmek" demektir.³

Sibeveyhî (ö.180/796) istilâhî olarak imâleyi "elifin sonrasında gelen kesraya yaklaştırılması"⁴ şeklinde tanımlarken İbn Cinni (ö. 392/1002) ve Zemaşerî (ö. 538/1144) "ses uyumunu sağlamak için elifin yâ harfine, fethanın da kesraya yaklaştırılarak telaffuz edilmesi" şeklinde açıklar.⁵

İmâle ses uyumunu sağlamak için harf veya hareke olarak gösterilemeyen ara sesleri belirten bir kavramdır.⁶ İmâlenin belirli şartlar altında yapılabilmesi, ancak bu şartlar oluştuğunda da zorunlu olmaması genel kabul görür. Bunun yanında tüm Arap kabileleri tarafından da uygulan-

³ Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî İbn Manzûr; *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 2003, XI, ss. 636-637; Ebû Bekr Abdülkahir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Curcânî, *Mu'cemu't-tarifât*, Muhammed Sıddik el-Miñşâvî (tahk.), Dâru'l-Fazîle, Kahire 2004, s. 34; İbrahim Muhammed el-Cernû, *Mu'cemu 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2001, s. 49; Ebu'l-Velid Zeynuddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkad el-Ezherî, *Şerhu tasrîh 'ale't-Tavdîh*, Muhammed Basil Uyûnu's-Sûr (tahk.), Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 2000, II, s. 639; Mehmet Ali Sarı, "İmâle", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXII, s. 177.

⁴ Ebû Bişr Sibeveyhî Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb 'Abdu's-Selâm Muhammed Harun* (tahk.), Dâru'l-Cil, Beyrut ts, IV, s. 116.

⁵ Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *Sırru sinâ'ti'l-i'râb*, Hasan Handâvî (tahk.), Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1993, s. 52; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşerî, *el-Mufasssal fi 'ilmi'l-luga Arabiyye*, Salih Kadâra (tahk.), Dâru'l-Ammâr, Ammân 2004, s. 345.

⁶ İbn Cinnî, *Hasâis*, Muhammed Ali Neccâr (tahk.), Mektebetu'l-İlmiyye, ts, III, ss. 120-121; Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu'l-mufasssal*, İdâretu't-Tibâ'ati'l-Munûriyye, Mısır ts, IX, s. 54; Tâhir Muhammed el-Medenî Ali, "el-Faslu ve'l-faslu beyne 'ilmi'l-kirâât ve ilmi'n-nahvi", (*ed-Doktora fi'l-Lugati'l-Arabiyye ve Âdâbiha*, el-Câmi'atu'l-Urduniyye Kulliyetu'l-Dirâsâti'l-Ulyâ, 2004), s. 88.

maz. Necid bölgesinde Temîm başta olmak üzere Esed ve Kays kabilelerinin lehçesinde yer alırken, Hicaz bölgesinde çoğunlukla rağbet edilmez.⁷

İmâle idcâ' (الإضجاع), bath (البَطْح) veya kesr (الكسْر) terimleriyle de bilinir. Elifin imâlesiz okunmasına tefhîm (التَّفْخِيم) veya nasb (النَّسْب) da denir.⁸

İmâle, büyük ve küçük olarak ikiye ayrılır. Büyük imâle elifin yâ'ya ve fethanın kesraya dönüştürülmeden yaklaştırılması olarak adlandırılırken küçük imâle büyük imâleyle fetha arasında kalarak fethaya daha yakın şekilde dilin yâ'ya meyletmesi olarak tanımlanır.⁹

İmâlenin yapılmasına sebep olan etkenler elif, yâ ve kesrayla ilgili olarak üç ila on arasında değişen sayılarla¹⁰ Arap Dilbilimcilerince ele alındığı görülür. Bunlardan bazıları elifin öncesinde ve sonrasında kesra veya yâ gelmesi; elifin yâ harfinden dönüşmüş olması veya dönüşüm üş gibi bulunması; elifin öncesinde gelen kesrasız harfin fiilin diğer çekimlerinde kesralanması yahut kelimedeki yapılan imâle nedeniyle gerçekleşen ikinci imâle şeklinde sıralanır.¹¹

⁷ İbn Cinnî, *Hasâis*, I, s. 164; Radiyuddin Muhammed b. el-Hasen el-İstirâbâzî, *Şerhu şâfiyeti ibni'l-Hâcib*, Muhammed Nur'ul-Hasan (tahk.), Dârü'l-Kitâbî'l-İlmiyye, Beyrut 1982, III, s. 5; Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşru fi'l-kirââtî'l-aşr*, Ali Muhammed ed-Debâb (tahk.), Dârü'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 1993, II, s. 30-32; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufasssal*, IX, s. 54.

⁸ Ömer Ali Muhammed ed-Delîmî, Zafer Akidî Fethû el-Ânî, "Mevânî'u'l-İmâle", *Ustâz*, 2012, sayı: 203, ss. 60-61.

⁹ İbn Cezerî, *en-Neşru fi'l-kirââtî'l-aşr*, II, ss. 29-30; el-Cermî, *Mu'cemu ulûmi'l-Kur'ân*, s. 50; Muhammed Rıza Şuşe, "et-Tagayyurâtü's-savtiyye fi kirââtî'l-Kur'âniyye, (*el-Mâcistur fi 'ulûmi'l-islâmiyye 'ilmu'l-asvât*, Câmi'atu Ebû Bekr Kısmu'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye, 2014), ss. 27-29; Mehmet Ali Sarı, "İmâle", *DİA*, XXII, s. 177.

¹⁰ İbrahim Rahman el-İrâkî, "el-Hemze ve'l-imâle 'inde Fahreddîn Kabâve", *Kulluyyetü't-Terbiyye lil-'Ulûmi'l-İnsâniyye*, sayı: 61, 2014.

¹¹ Ebû 'Amr ed-Dânî, *el-Fethu ve'l-imâle*, Amr b. Garama el-Amravî (tahk.), yy, ts, ss. 22-25; İbn Serac Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Uşûl fi'n-nahv*, Abdulhuseyn el-Fitlî (tahk.), Muessesetu'r-Risâle, ts, III, s. 160-163; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab*, Receb Osman Muhammed ve Ramazan Abduttevvâb (tahk.), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1998, II, s. 518; Halid Muhammed Ebû Mustafa, "Zâhiratu'l-hemzi ve'l-imâle 'inde'l-kurrâi'l-Kufiyyîn es-selâse 'Asm, Hamza, el-Kisâi, (*el-Mâcistur fi 'ulûmi'l-lugaviyye 'ilmu'l-asvât*,

İmâleyi engelleyen durumlar ise elifin yakınında isti'lâ¹² harflerinin, fethalı veya dammeli râ'nın ya da şeddeli bir harfin bulunması şeklinde ortaya konulur. Kesralı râ harfinin ise elife yakın olduğu müddetçe isti'lâ harflerinin engellemesini kaldırarak imâleyi serbest hale getireceği vurgulanır.¹³ İsim ve fiillerin aksine harflerde imâle yapılmayacağı görüşü hâkimdir.¹⁴

Kıyâsı olmamasına rağmen النَّاسِ، الْحَجَّاجِ، النَّاسِ gibi bazı kelimelerin imâleyle okunduğu da görülür.¹⁵

2. Müberred'in İmâle Hakkında Görüşleri

Müberred (ö.286/900) imâleyi "elifin yâ harfine yaklaştırırlar okunması" şeklinde tanımlar ve müstakil bir konu olarak beş bölümde ele alır.¹⁶ Asıl veya zâid harf olarak kelimedede bulunan tüm eliflerin nasb edilmesini ana kural olarak belirler ve câiz (جَائِزٌ) olarak niteler. Bunun yanı sıra sadece belirli şartlar çerçevesinde elifin imâleyle okunabileceğini belirtir.¹⁷

Müberred, فاعِلِ vezninde zâid eliften sonra sürekli kesra hareketine sahip bir 'ayn harfi bulunmasından dolayı imâleyle okunan رَجُلٌ عَالِمٌ، سَالِمٌ şeklinde tanımlar ve müstakil bir konu olarak beş bölümde ele alır.¹⁶ Asıl veya zâid harf olarak kelimedede bulunan tüm eliflerin nasb edilmesini ana kural olarak belirler ve câiz (جَائِزٌ) olarak niteler. Bunun yanı sıra sadece belirli şartlar çerçevesinde elifin imâleyle okunabileceğini belirtir.¹⁷

Câmi'atu'l-İslâmiyye Kısmu'l-Lugati'l-Arabiyye, 2011), ss. 136-138; 'Abdulbedi ez-Zeybânî, "el-Cevânibu's-savtiyye fi kitâbi'l-ihticâc lil-kirâât", (ed-Doktora fi'l-dirâsâti'l-Kur'âniyye, el-Câmi'atu Haleb Kulliyetu'l-Âdâb ve 'Ulûmi'l-İnsâniyye, 2005), ss. 183-185.

¹² Nazife Nihal İnce, "Hicri İlk Dört Asırda Arap Dili Sesbilim Çalışmaları", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), s. 94.

¹³ Sibeveyhî, *el-Kitâb*, IV, ss. 128-130; el-İstirâbâzî, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, III, s.14-15; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufassal*, IX, ss. 48-52, 65.

¹⁴ Sibeveyhî, *el-Kitâb*, IV, ss. 138-140.

¹⁵ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufassal*, IX, s. 53.

¹⁶ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberred, *el-Muktedab*, Abdulhâlik Udayme (tahk.), Âlemu'l Kutub, Beyrut 2010, III, ss. 42-54.

¹⁷ Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 42.

imâlenin daha da gerekli (أَلَزَمُ) olduğunu vurgular. Yâ ve kesra sayısı daha çok olan kelimelerde imâlenin nasba göre çok daha güzel (أَحْسَنُ) olduğunu ifade eder. Bunun yanında ana kural olarak belirttiği nasbın da her durumda câiz (جَائِزٌ) olduğunu hatırlatır.

Müberred'in imâleyi nasbla kıyaslayarak göreceli bir üslupla ele aldığı görülür. Öncelikle içerisinde vezin dolayısıyla sabit bir kesra bulunan ve imâleyi engelleyen bir durumu olmayan kelimeler incelenir. Bu halde nasb yapılamayacağı fikrinin oluşmasını önlemek için de imâle gibi nasbın da güzel olduğu vurgulanır. Öncesinde kesra gelen eliflerin imâlesi câiz görülürken, kesra ve yâ'nın birlikte geldiği kelimelerde daha fazla neden oluşması sonucu imâlenin gerekliliğinin daha da arttığı أَلَزَمُ kelimesiyle ifade edilir. Yâ ve kesra sayısı fazlaştıkça imâlenin nasba göre daha güzel olduğu أَحْسَنُ kelimesiyle bildirilir.

152

OMÜİFD

Müberred, فَعِلٌ vezninde gelen ecvef fiillerdeki eliflerin imâlesinin câiz ve güzel (حَسَنٌ و جَائِزٌ) olduğunu belirtir. İmâleyle okunan صَارَ بِمَكَانِ كَذَا، örneklerinde geçen صَارَ ve fiillerindeki eliflerin aslen yâ harfinden dönüştüğünü ve bunun صِرَتْ ile بَعَثَ çekimlerinde görüldüğünü söyler. Elifi yâ harfinden dönüşen kelimelerde imâlenin daha güzel (أَحْسَنُ), elifi vâv harfinden dönüşenlerde ise onlar kadar olmasa da iyi (حَيِّدٌ) olduğunu ifade eder. Aslı yâ olan eliflerin imâle için iki gerekçesi, aslı vâv olanların ise فَعِلٌ vezninden gelmeleri nedeniyle sadece bir gerekçesinin olduğunu vurgular. Diğer bir örneğinde ise خَافَ زَيْدٌ، خَافَ زَيْدٌ cümlelerinde geçen مَاتَ ve خَافَ fiillerinin مَاتَ¹⁸ ve خَفَّتَ¹⁹ şeklinde çekimlenmesi nedeniyle 9ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي âyetinde de olduğu gibi imâleyle okunduğunu dile getirir. Ancak مَاتَ fiili مُتٌ olarak çekimlendiğinde damme nedeniyle imâlenin câiz olmayacağını (لَمْ تُجْرُ) dile getirir.

Müberred فَعِلٌ vezninde gelen ecvef fiillerin imâlesini güzel olarak حَسَنٌ şeklinde tanımlarken bu fiillerden illet harfi yâ olarak gelenlerin

¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, s. 148.

¹⁹ İbrahim, 14/14.

imâlesinin vâv olarak gelenlere nazaran daha güzel olacağını أَحْسَنُ kelimesiyle ifade ettiği görülür.

Müberred, elifi yâ harfinden dönüşen isim ve fiillerde imâle yapılmasının güzel (حَسَنٌ) olduğunu, ancak زَمَى، سَعَى، قَضَى örneklerinde olduğu gibi lâm harfi olarak gelmesi nedeniyle vakıf yapılan elifin imâlesinin daha da güzel (أَحْسَنُ) olacağını belirtir. Bu tür nâkıs kelimelerin dört, beş veya daha çok harfli vezinlere taşındıklarında imâle yapılmasının gereğinin daha açık (أَبِينُ) ortaya çıkacağı görüşünü taşır. Zira aslı vâv olan eliflerin bile مَلْهِيَانٍ، مَغْرِيَانٍ، أَعْرَيْتَ، مَغْرِيَانٍ örneklerinde görüldüğü gibi bu vezinde yâ'ya dönüşeceğini söyler. Yâ harfi kelimedede daha kuvvetli (أَمْكُنُ) olarak bulunduğu imâlesinin de daha büyük oranda gerçekleşeceğini vurgular. Eliflerinin aslı vâv olan دَعَا، عَزَا، دَعَا gibi üç harfli nâkıs fiillerde ise imâlenin kabîh (فَيْبِحَةٌ) olduğunu, ancak bu fiillerin üç harften fazla vezinlere taşındıklarında أَعْرَى örneğinde olduğu gibi imâleyle okunmaları nedeniyle çok uzak bir kullanım olsa da sülâsilerinde imâle yapılmasının câiz olduğunu (يَجُوزُ عَلَى بُعْدٍ) ifade eder.

Müberred, “yâ harfinden dönüşen isim ve fiillerde imâle yapılmasını” daha önce أَحْسَنُ (daha güzel) olarak belirttiği halde burada حَسَنٌ (güzel) olarak niteler. Lâmel-fiil olarak kelime sonunda gelen eliflerin imâlesini de bu durumla kıyaslar ve أَحْسَنُ (daha güzel) olduğunu söyler. Olumsuz gördüğü ancak çok az da olsa cevaz verdiği durumları فَيْبِحَةٌ، بَعْدٍ، يَجُوزُ عَلَى بُعْدٍ şeklinde ifade eder.

Müberred, sülâsî fiillerin فَعَلٌ vezninden أَفْعَلٌ veznine geçtiği gibi isimlerde vezin değişikliği olmaması nedeniyle elifleri aslen vav olan عَصَا، قَفَا gibi kelimelerde imâlenin câiz olmadığını (لا يَجُوزُ)، elifleri aslen yâ olan رَحَى، نَوَى، حَصَى gibi sözcüklerde ise imâlenin uygun olduğunu (يَصْلُحُ) belirtir. Aynel-fiilindeki elifi aslen vâv olarak gelen جَالٌ ← جُلْتُ، طَالٌ ← طَلْتُ، جَالٌ ← جُلْتُ gibi fiillerin جَفْتُ örneğinde olduğu gibi فَعَلٌ vezninde gelmemesi nedeniyle imalelerinin uygun olmadığını (لا يَصْلُحُ) ifade eder.

Müberred, elifleri aslen vâv olan isimlerde ve فَعَلٌ vezninde gelmeyen ecvef-i vâvî fiillerde imâleyi olumsuz değerlendirerek لا يَجُوزُ ve لا يَصْلُحُ

fiilleriyle reddeder. Elifleri aslen yâ olan isimlerin imâlesini uygun gördüğünü ise يَصْلُحُ fiiliyle açıklar.

Müberred imâle konusunu altı başlık altında; dört harfli kelimelerde imâle, imâleyi engelleyen harfler, râ harfi bulunan kelimelerde imâle, vakıf hâlinde imâle, kıyâsî olmayan imâle müphem isimlerde ve harflerde imâle olarak inceler.

1.1. Dört Harfli Kelimelerde İmâle

Müberred, dört harfli kelimelerin asli veya zâid olarak kelime sonunda bulunan eliflerinde imâle yapılmasını câiz (جائزٌ) görür. Bu durumda üç tip kelimenin aşağıda belirtildiği şekilde geldiğini söyler.²⁰

1. Elifleri yâ harfinden dönüşen kelimelerde imâle câizdir (جائزٌ).

Örnek: سَعَيْتٌ ← مَسْعَى ve رَمَيْتٌ ← مَرْمَى

2. Konumları gereği yâ harfine dönüşen, ancak asılları vâv olan eliflerin imâleleri câizdir (جائزٌ).

Örnek: عَزَوْتُ ← مَعْرَى ← مَعْرِيَانِ ، لَهَوْتُ ← مَلْهَى ← مَلْهَيَانِ

3. Müenneslik için zâid olarak gelen elif asıl harf gibi değerlendirilir.

Örnek: حَبْلَى ← حَبْلِيَانِ ← حَبْلِيَاتِ ، سَكْرَى ، شِكَاعَى

Mülhak olarak zâid gelen eliflerin tamamı da asıl harf gibi değerlendirilerek yâ'ya dönüştürülür.

Örnek: حَبْطَى ← حَبْطِيَانِ ، أَرْطَى ← أَرْطِيَانِ ، مَعْرَى ← مَعْرِيَانِ

Müberred dördüncü harf olarak gelen eliflerin tamamının imâleyle okunmasını uygun bularak جائزٌ olarak niteler. Verdiği örneklerle elifi aslen vâv olan kelimelerle zâid olanları kıyaslar. Aslı vâv olan harflerinin bile dördüncü harf veya sonra geldiğinde yâ'ya dönüştüğü bir durumda zâid olarak gelenlerin daha öncelikli olarak (أولَى) yâ'ya dönüşeceği görü-

²⁰ Bu konu, Dört Harfli Kelimelerde Asli veya Zâid Harf Olarak Bulunan Elifler Bâb'ında ele alınır. Bk. Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 45.

şünü taşır. Bu nedenle isim veya fiillerde dördüncü harf veya daha sonra gelen elif-i maksurelerin imâleyle okunacağını ifade eder.

1.2. İmâleyi Engelleyen Harfler

Müberred, isti'lâ harflerinin şâd (ص), dâd (ض), tâ (ط), zâ (ظ), kâf (ق), hâ (خ), ğayn (غ) olmak üzere yedi tane olduğunu ve bu harflerin dilin damağa ulaşmasıyla telaffuz edildiğini belirtir. İmâlenin ise “elifi kesraya veya yâ'ya benzetmek için yaklaştırmak” anlamında istilâhî bir mânâ taşıdığını hatırlatır. Bu nedenle mahreçleri açık olan isti'lâ harflerinin fethaya daha yakın olduğunu, kesraya ve yâ harfine ise uzak kaldığını söyler. Bu harflerin bulunmadığı هَذَا عَلِيمٌ، هَذَا عَلِيمٌ örneklerinde imâle yapıldığını, ancak ضَائِبٌ ضَائِبٌ، ضَائِبٌ ضَائِبٌ gibi ayne'l ve lâme'l-fiil olarak buldukları kelimelerde imâleyi engellediklerini vurgular.²¹

Müberred, isti'lâ harflerinin fâu'l-fiil olarak قَاسِمٌ، صَالِحٌ، طَالِعٌ örneklerinde görüldüğü gibi elife yakın gelmeleri nedeniyle; eliften sonra geldiklerinde ise konuşan kişinin dilinde oluşacak düşüşten sonra tekrar yükselişi güçleştirerek daha da engelleyici (أَمْنَعُ) bir pozisyon oluşturacağı için imâleyi câiz (جَائِزٌ) görmez. İsti'lâ harfleri kesralı olup elifle aralarında bir harf bulunduğu ise kesranın elife isti'lâ harflerinden daha yakın olması nedeniyle قَفَافٌ، صِفَافٌ kelimelerinde olduğu gibi imâlenin güzel (حَسَنَةٌ) olacağını, bunun yanı sıra içerisinde isti'lâ harfi bulunan bu kelimelerin nasb edilmesinin de güzel (حَسَنٌ جَدًّا) olduğunu ifade eder.

Müberred, eliften sonra gelen isti'lâ harflerinin imâleye daha çok mâni olduğu değerlendirmesini أَمْنَعُ ism-i tafdîliyle belirtir. İmâlenin yapıldığı her durumda nasbın da câiz olduğu ana kuralı çerçevesinde kesranın elife isti'lâ harflerinden daha yakın olması nedeniyle imâlenin güzel olduğu durumlarda da nasbın güzel olduğunu حَسَنٌ جَدًّا ifadesiyle ortaya koyar.

Müberred, isti'lâ harflerinin kesralı bir harften sonra gelip kendileri gibi mahreci açık olan elife daha yakın olduklarında رَقَابٌ، رَقَابٌ örnek-

²¹ Bu konu, İmâleyi Engelleyen Harfler Bâbı'nda ele alınır. Bk. Müberred, *el-Muktedab*, III, ss. 46-47.

rinde olduğu gibi imâlenin câiz olmadığını (لَمْ تَجُزْ) ve رصاص kelimesinde olduğu gibi kesralı râ geldiğinde bile sadece nasb yapılacağını söyler (لَا يَكُونُ إِلَّا النَّصْبُ). İsti'lâ harfleri eliften bir veya iki harf sonra geldiğinde bile صَنَابِيخُ ve صَنَابِيخُ örneklerinde olduğu gibi imâle yapılamayacağını belirtir (لَمْ تَكُنْ إِمَالَةً). İsti'lâ harfinden önce kesra geldiğinde ise قَفَاف ve صِفَاف örneklerinde olduğu gibi neden imâle yapılmadığı sorusunu yanıtlar. Bu tür kelimelerde isti'lâ harfinden sonra dilde düşüş gerçekleştiğini, ancak صَنَابِيخُ gibi kelimelerde eliften sonra gelen kesra nedeniyle daha da kuvvetlenen düşüş sonrası dilin tekrar yükselişinde zorluk yaşanacağı gerekçesi çerçevesinde imâle yapılamamasının nedenini açıklar.

Müberred, isti'lâ harfleri eliften sonra geldiğinde imâle yapılamayacağı görüşünü لَمْ تَجُزْ "Câiz olmaz." ve لَمْ تَكُنْ إِمَالَةً "İmâle olmaz." şeklinde kesin bir dille ortaya koyar.

Müberred, مَرَزَتْ بِمَالٍ لَكَ, مَرَزَتْ بِبَابٍ لَكَ ve مَالٍ kelimelelerinde gelen eliflerin aslen vâv olduklarının ve مَوَّلَتْ ve مَوَّلَتْ fiillerinde görülmesi nedeniyle imâlelerini güzel olarak değerlendirmez (لَيْسَ بِالْحَسَنِ). Bu kelimelerin kesralı irâb hareketlerinin sabit olmadığını, bu nedenle zâid eliften sonra gelen فَاعِلْ veznindeki kesralı ayn harfi gibi değerlendirilemeyeceklerini, sadece mecrûr olduklarında ve vasıl halinde kesralı olacaklarını belirtir. Bunun yanında hareketleri sabit olmayan ancak eliflerinin yâ'dan dönüştüğü أَتَيْتُ, أَتَيْتُ, أَتَيْتُ örneklerinde görülen نَاب ve غَاب kelimelerinin (صَلَحَ) şeklinde imâleyle okunmasını uygun bulur. Ancak lafızlarında kesranın görülmemesi nedeniyle nasbın daha da güzel (أَحْسَنُ) olacağı görüşündedir. Yâ harfi veya kesra hareketinin sabit olarak bulunduğu kelimelerde imâle yapılmasının daha gerekli olduğunu (الزَّمُّ), bu tür kelimelerde imâleyi sadece isti'lâ harflerinin önleyeceğini belirtir.

Müberred, ayne'l-fiili vâv olan مَال ve بَاب kelimelerinde imâlenin uygun olmamasına rağmen sonları meksûr olmaları nedeniyle لَيْسَ بِالْحَسَنِ ifadesiyle güzel olmamakla birlikte câiz olduklarını söyler. نَاب ve غَاب gibi ayne'l-fiilleri yâ olan kelimelerin imâleyle okunabilecekleri görüşünü de صَلَحَ fiiliyle açıklar. Ancak her ne kadar elifleri yâ'dan gelse de gerek irâb hareketi gerek bunun dışında sözcük içerisinde kesra gelmemesi nede-

niyle nasb yapılmasının daha iyi olacağını أَحْسَنُ ism-i tafdüliyle ifade eder. Kesra harekesinin veya yâ harfinin sürekli bulunduğu kelimelerde imâle- nin daha gerekli olduğunu أَلْزَمُ ism-i tafdüliyle vurgular.

1.3. Râ Harfi Bulunan Kelimelerde İmâle

Müberred, râ harfinin dilin iki defa yükselmesiyle telaffuz edilen tekrarlı bir harf olması nedeniyle iki harf gibi değerlendirir. Bu harfin eliften sonra kesralı olarak geldiği عَارَفَ هَذَا عَارِمٌ، عَارَفَ فَايِل (فَاعِل) vezninde kesrası sabit gelen عَارِبِ kelimesinden daha gerekli (أَلْزَمُ) olduğu görüşünü dile getirir. Öncesinde isti'lâ harfi bulunan eliften sonra kesralı bir râ geldiğinde قَائِمِ kelimesinde yapılamayan imâlenin râ harfi nedeniyle هَذَا قَائِبٌ örneğinde yapılmasını iyi olarak (حَسُنْتَ) niteler. Öncesinde isti'lâ harfi bulunan eliften sonra kesralı bir harf ve meksûr bir râ bulunan kelimelerde imâle yapılmamasını daha güzel (أَحْسَنُ) görür. Bu nedenle isti'lâ harflerinin elife yakın, râ'nın ise uzak kaldığı مَزْرُوتٌ بِقَائِرٍ örneğinde nasbın daha güzel (أَحْسَنُ) olduğunu belirtir.²² Müberred, bu gerekçe nedeniyle قَائِرِ kelimesinin geçtiği aşağıdaki beytin imâle için istişhâd edilmesini yanlış bulur.²³

عَسَى اللَّهُ يُعْطِي عَنْ بِلَادِ ابْنِ قَائِرٍ بِمُنْهَمِرٍ جَوْنِ الرَّبَابِ سَكُوبٍ²⁴

“Umulur ki Allah yağmur dolu kocaman kara bulutlar (göndererek) İbn Kâdir'in memleketine (gitmeye) muhtaç etmez”

Müberred, daha önce de عَابِدِ sözcüğünü kastederek “yâ harfi veya kesra harekesinin sabit olarak bulunduğu kelimelerde imâle yapmak daha gereklidir (أَلْزَمُ).” denmişti. Burada da عَارَفَ هَذَا عَارِمٌ، عَارَفَ kelimesinde imâlenin عَابِدِ sözcüğünden daha gerekli (أَلْزَمُ) olduğunu belirtir. Râ'yı iki harf olarak değerlendirmesi de bu harfin kesralı olduğunda imâlesi için büyük bir gerekçe oluşturur. İçerisinde isti'lâ harfi olan قَائِمِ kelimesinde imâleyi câiz (جَائِزٌ) görmezken içerisinde isti'lâ harfiyle birlikte eliften hemen sonra gelen bir râ harfi bulunan قَائِبٌ sözcüğünde imâleyi güzel

²² Bu konu, Râ Harfi Bulunan Kelimelerde İmâle Bâbı'nda ele alınır. Bk. Müberred, *el-Muktedab*, III, ss. 48-51.

²³ Sibeveyhî, *el-Kitâb*, IV, ss. 138-139; İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, s. 165.

²⁴ Bu beyit Hudbe b. Hısrûm'a nisbet edilir. Bk. Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 48; Sibeveyhî, *el-Kitâb*, III, 159; IV, 139; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, s. 154.

(حَسُنْتُ) görür. Ancak bu durumda elifle aralarına kesralı bir harf girdiğinde dahi râ'nın isti'lâ harfine göre eliften daha uzak kalması nedeniyle imâlesinin terkinin daha güzel olacağını أَحْسَنُ kelimesiyle ifade eder. Bu cümlelerin "nasbın daha güzel olduğu" şeklinde olumlu bir yapı yerine "imâlenin terkinin daha güzel olduğu" şeklinde olumsuz bir formda geldiği görülür.

Müberred, öncesinde isti'lâ harfi bulunmayan, eliften sonra aralarında kesralı bir harf bulunan meksûr bir râ harfinin geldiği مِنَ الْكَافِرِينَ gibi kelimelerde imâle yapılmasının tercih edildiğini söyler (اخْتِيرَ). Bu kelime مِنَ الْكَافِرِينَ şeklinde müfred geldiğinde ise الْكَافِرِينَ kelimesi kadar olmasa da imâle yapılmasının güzel (حَسَنَةٌ) olduğunu ifade eder. Bunun sebebinin الْكَافِرِينَ kelimesindeki râ'nın, sonrasında gelen yâ harfi nedeniyle cer, nasb, vakıf ve vasıl halinde kesra olmasına, ancak الْكَافِرِينَ kelimesinde yâ harfi bulunmadığı gibi sonundaki kesranın da sadece cer durumunda vakıf yapılmadığı zaman gelmesine bağlar.

158

OMÜİFD

Müberred, daha önce "yâ harfi veya kesra harekesinin sabit olarak bulunduğu kelimelerde imâle yapmak daha gereklidir (الزَّمَّ)." şeklinde açıklamıştı. Şimdi ise râ nedeniyle belirtilen nitelikten daha iyi durumda olan الْكَافِرِينَ kelimesinin imâlesini sadece "iyi" anlamında حَسَنَةٌ olarak niteler. الْكَافِرِينَ kelimesinin imâleyi gerektiren sebeplerinin çokluğu nedeniyle imâle yapılmasının nasbına göre daha ağır bastığı إِمَالَةُ الْأَلْفِ lafzıyla belirtilir. Burada ise ism-i tafdîl kullanmaz bunun yerine aynı anlam اخْتِيرَ "seçildi" meçhul fiili kullanılarak verilir.

Müberred, الْكَافِرِينَ جَائِي الْكَافِرُ örneğinde ise imâle ve nasbı eşit (اسْتَوَتْ) görerek bir tercihte bulunmaz. İmâle yapılmasının nedenini الْكَافِرِينَ kelimesindeki fâ harfinin kesralı olmasına bağlarken nasb yapılmasını kelime sonunda gelen râ harfinin dammeli iki harf olarak sayılmasıyla açıklar. Bu durumu mansûb olan رَأَيْتَ الْكَافِرِينَ örneğinde de geçerli görür.

Müberred, فُلَانٌ بِأَسْوَءِ يَدَيْهِ، نَاعِقٌ örneğinde isti'lâ harfleri nedeniyle imâle yapılmayacağını, bu durumda isti'lâ harfinden önce tekrîr sıfatı nedeniyle iki harfsayılan râ harfi geldiğinde bile bir değişiklik olmayaca-

ğını belirtir. هَذَا قَرَابُ سَنِيكَ örneğinde ise râ harfi fethalı olsa da bir harf hükmünde olduğu için imâlesini uygun bulur (صَلَّح).

Müberred, fethalı râ harfinden önce gelen kesranın bu harfin etkisini azaltması nedeniyle imâle yapılmasında sakınca görmez.

Müberred, Temîmlilerin فَعَالٍ vezninde müennes olarak gelen özel isimleri, diğer gayr-i munsarifler gibi مَرَزَتْ بِحَدَامٍ، رَأَيْتُ حَدَامٍ gibi örneklerinde olduğu gibi kullanmayı tercih ettiklerini (يُحْتَارُونَ), Hicazlılar'ın ise bu tür sözcükleri her zaman sonu kesralı olarak بِحَدَامٍ مَرَزَتْ حَدَامٍ şeklinde kullandıklarını belirtir. Sonu râ ile biten kelimeler söz konusu olduğunda ise imâleyle telaffuzlarının daha hafif (أَخْفُ) olması nedeniyle Temîmlilerin bu duruma özel olarak Hicazlıların görüşünü benimsediklerini (اِحْتَارَتْ) söyler.

Müberred, فَعَالٍ vezninde gelen ve râ ile son bulan isimlerin daha hafif gelmesini أَخْفُ ism-i tafdüliyle belirtir.

Müberred, Temîmlilerin bu kelimeleri مَرَزَتْ حَضَارٌ، طَلَعَتْ حَضَارٌ، هذه حَضَارٌ gibi kesralı olarak imâleyle telaffuz ettiklerini aktarır. Temîm kabilesinden el-Farazdak'ın²⁶ mansub olmasına rağmen kesra üzerine mebni olarak kullandığı سَفَارٌ sözcüğüyle istişhâd eder.

مَنْى مَا تَرَدُّ يَوْمًا سَفَارٌ تَجْدُ بِهَا أَدْيَهُمْ يَرْمِي الْمُسْتَجِيرَ الْمَعْوَرِ²⁷

“Her ne zaman Sefârî'ye gitsen, Udeyhîm'i (su almaya gelenleri diley-
le) taşıyarak işlerinden alıkoyarken bulursun.”

Müberred, Temîmlî bir grubun فَعَالٍ vezninde gelen bu tür kelimeleri de kendi lehçelerine göre kullandıklarına dâir el-Aşâ'nın²⁸ aşağıdaki beytiyle istişhâd eder ve mecrûr olduğunda kesralı ve merfu' olduğunda dammeli gelen وَبَرٌ kelimesini şahid getirir.

²⁵ حَضَارٌ: Yemende bir dağ، سَفَارٌ: Bir su kuyusunun ismi.

²⁶ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Ankara: İmaj Yayınları, 1993, s. 47.

²⁷ Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 50; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, s. 198.

²⁸ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s. 47.

وَمَرَّ دَهْرٌ عَلَى وَبَارٍ فَهَلَكْتَ جَهْرَةً وَبَارٍ²⁹

“Vebâr üzerinden uzun yıllar geçti. Zorbalıkla yok olup gitti Vebâr.”

1.4. Vakıf Hâlinde İmâle

Müberred, öncesinde yâ ve fetha gelen eliflerin imâleyle okunduğunu belirtir. رَأَيْتَ زَيْنًا، رَأَيْتَ زَيْنًا نَعِمَ اللهُ örneğinde görüldüğü gibi tenvinle biten ve yâ harfi bulunan kelimelerde vakıf halinde ortaya çıkan eliflerin de نَعِمَ اللهُ şeklinde imâleyle okunmasını güzel (حَسَنَةً) olarak değerlendirir. Vasıl halinde ise elifin yerini tenvin alması nedeniyle imâle olamayacağını (لا إِمَالَةَ) belirtir. هذا عِمْرَانُ örneğinde ise ‘ayn harfindeki kesra nedeniyle imâle yapılmasını güzel (حَسَنَةً) bulur. Bu örnekte râ’nın yerine isti’lâ harflerinden biri geldiğinde elife yakınlığı ve ayrıca fethalı olması nedeniyle imâleyi kesinlikle uygun görmez (لَمْ تُصَلِّحْ).³⁰

Müberred, vakıf halinde ortaya çıkan elifin vasıl halinde kelimeye imâle yapılacak elif kalmaması nedeniyle imaleden söz edilemeyeceğini mutlak olumsuzluk bildiren cinsini nefyeden lâ ile “لا إِمَالَةَ” şeklinde belirtir.

Müberred, هَذَا مُسْلِمَانُ örneğinde ise lâm harfinin kesrası nedeniyle imâle yapılmasını uygun (صَلِّحْ) bulur. Kelimenin vasıl halinde nûn harfine kesra geleceği bilgisinin imâlenin güzelliğini artıracak olduğunu belirtir. مُصَلِّحَانُ veya مُكْرَمَانُ kelimelerinde vakıf durumunda kesra veya yâ olmaması nedeniyle imâlenin güzel olmayacağını (لَمْ تُحَسِّنْ), vasıl halinde ise مُصَلِّحَانِ ve مُكْرَمَانِ kelimelerinde kesra telaffuz edileceği için uzak bir kullanım (بَعِيدَةً) olsa da imâlenin güzel olacağını (حَسَنَتٌ) ifade eder. Kesra ve yâ olmadığı gerekçeyle عَائِبًا örneğindeki عَائِبًا sözcüğünde vakıf halinde imâle yapmaz.³¹

Müberred, بَعِيدَةً “uzak bir kullanım” olarak yaptığı değerlendirmenin yanında حَسَنَتٌ “güzel” şeklinde bir ifadeyi *el-Muktedab* adlı eserinde sadece burada kullanır. Diğer yerlerde bu ifadeyle birlikte olumsuz veya

²⁹ Bk. Sibeveyhî, *el-Kitâb*, III, s. 279; Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 50; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, s. 143.

³⁰ Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 50-51.

³¹ Sibeveyhî, imâle yapılmamasının nedenini kesra ile elif arasında ikinci bir fethanın bulunmasına bağlar. Bunun yanında sayıları az da olsa bir grubun imâle yaptığını söyler. Bk. Sibeveyhî, *el-Kitâb*, IV, ss. 125, 134.

“câizdir” ibâresi görülür. Bu nedenle ifadenin “çok uzak olsa da veya çok yerinde olmasa da câizdir.” şeklinde anlaşılması gerekir.³² Ayrıca لَمْ تَحْسُنْ “güzel değildir” ifadesinden câiz olacağı sonucu da çıkar. Ancak مُصَلِّحَانُ veya مُكْرَمَانُ kelimelerinde vakıf durumunda kesra ve yâ olmaması nedeniyle imâle yapılması için hiç bir gerekçe oluşmaz. Burada لَمْ تَحْسُنْ ifadesi لَمْ تَجُزْ şeklinde anlaşılmalıdır.

Müberred, نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ cümlesindeki النَّارِ kelimesinde râ'nın tekrarlı bir harf olduğunu, ancak sadece vasıl halinde kesranın ortaya çıkması nedeniyle imâle yapılmayacağını (لَمْ تَكُنْ) belirtir. أَعْرَقْتَهُ النَّارُ ve وَعِدَ الْكَافِرُونَ النَّارَ cümlelerinde geçen النَّارِ sözcüğünde vasıl halinde bile râ harfinin kesralı olmaması nedeniyle imâle yapılmayacağını (لَمْ تَكُنْ) söyler.

1.5. Kıyâsî Olmayan İmâle

Müberred, هَذَا رَجُلٌ حَجَّاجٌ cümlesinde حَجَّاجٌ kelimesinin bir gerekçesi olmaması nedeniyle imâleyle okunmasını câiz görmez (لَمْ تَجُزْ). Ancak güzel bir kullanım olmasa da (لَيْسَ بِالْحَسَنِ), الْحَجَّاجِ olarak özel isim şeklinde kullanıldığında mârifeyle nekranın, isimle sıfatın birbirinden ayrılması için çoğu Arap tarafından (أَكْثَرُ) imâleyle okunduğunu söyler, ancak nasb yapılmasını daha iyi ve kıyâsa daha uygun bulur (أَحْسَنُ و أَقْبَسُ).

Müberred, حَجَّاجٌ kelimesinin çok kişi tarafından imâleyle okunduğunu أَكْثَرُ kelimesiyle ifade eder. Bu kelimeyle imâleyle okumanın daha doğru olduğu anlamını vermez. Başlangıçta bu kelimenin imâlesini câiz görmeyerek لَمْ تَجُزْ ibâresiyle bu durumu reddeder. Sonra çok kişinin imâleyle okumasına rağmen bunun güzel bir kullanım olmadığını لَيْسَ بِالْحَسَنِ ibaresiyle belirtir. Daha sonra yaptığı kıyaslamayla nasb yapılmasının imâleyle göre daha güzel olduğunu أَحْسَنُ kelimesiyle, kıyâsî olarak da daha uygun olduğunu da أَقْبَسُ kelimesiyle belirtir. Müberred, لَيْسَ بِالْحَسَنِ ifadesiyle imâleyi câiz görmediği gibi أَقْبَسُ ve أَحْسَنُ kelimeleriyle nasbın daha iyi ve kıyasa daha uygun olduğunu ifade ederken imâleyi de iyi ve kıyâsî bir konuma almaz. Olumsuz gördüğü durumu “iyi değil”, “bu ondan daha iyi ve kıyasa uygun” olarak niteleyen kavramlar kullanır.

³² Müberred, *el-Muktedab*, II, ss. 19, 85, 255; III, 61, 104; IV, 185.

1.6. Müphem İsimlerde ve Harflerde İmâle

Müberred, müphem isimlerle hece harflerine ait isimlerin imâleyle okunacağını belirterek رَاءٌ، تَاءٌ، زَاءٌ örneklerini verir.³³ Harflerde imâlenin uygun olmaması (لَا تَصْلُحُ) nedeniyle müphem isimler için de nasb yapılması gerekli görüldüğünde (الرَّمِّ) harflerle karışacaklarını belirtir.

Müberred, isimlerle harfleri ayırarak harflerde imâleyi uygun görmez. Bazen isim bazen de harf olarak kullanılan sözcüklere ait değerlendirmeleri de aynı yöndedir.

Müberred, ما'nın harflere benzeyen bir isim olduğunu ve sadece beraberinde sıla cümlesi geldiğinde, soru veya şart bildirdiğinde isim olarak kullanılması nedeniyle bu yönünün zayıf olduğunu belirterek imâle yapılmayacağını; nefy halinde ve zâid olduğunda ise zaten isim olmadığını

162 OMÜİFD 34 فِيمَا نَقَضَهُمْ مِيثَاقَهُمْ ve إِمَّا gibi isim olmayan harflerde imâleyi hatalı (خَطَاءٌ) bulduğunu belirtir. مَتَى'nın ise zaman zarfı olduğunu, sadece zamanın anlaşılması için kullanılan zaman ismi olması nedeniyle de imâleyle okunacağını (تَمَالَ) söyler.

Müberred, müphem isimlerin ve harflerin imâlesini açıklarken ism-i tafdil kullanmaz. İmâleyi yanlış bulduğunda "hatalı", خَطَاءٌ "uygun değil" ifadelerini, doğru gördüğünde ise تَمَالَ "imâle yapılır" fiilini kullanır.

Müberred, fiil olması nedeniyle عَسَى kelimesinde imâle yapılmasını iyi olarak niteler (جَدِيدٌ). Bu kelimenin fiil olduğunu ve elifinin رَمَى ← رَمَيْتَ örneğinde geldiği gibi عَسَيْتَ ← عَسَى şeklinde yâ'dan dönüştüğünü belirtir. Onun üzerinden geldim." cümlesinde görüldüğü gibi عُلُوتُ fiilinden gelen bir isim olması nedeniyle imâlesinin uygun olmadığını söyler (لَا تَصْلُحُ). Müberred, bir beyitle istihsâd ederek عَلَيْهِ nin isim olarak kullanıldığına şahid gösterir.

³³ Bu konu, Müphem İsimlerde ve Harflerde İmâle Bâbı'nda geçer. Bk. Müberred, *el-Muktedab*, III, ss. 52-54.

³⁴ el-Mâide, 5/13; en-Nisâ, 4/155.

عَدَتْ مِنْ عَلَيْهِ بَعْدَمَا نَمَّ خَمْسَهَا نَصِلُ وَعَنْ قَيْضٍ بَيْدَاءَ مَجْهَلٍ³⁵

“Güvercin susuzluktan karnı guruldayınca (susuzluğunu giderip hızlı bir şekilde geri dönmek üzere) yumurtasının üzerinden hiçbir işaret bulunmayan çöle (doğru uçarak) gitti.”

Müberred, mâna harfi olarak kullanılan عَالَى harf-i ceriyle عَلَوْتُ fiilinden türemiş bir isim olan عَالَى yı birbirinden ayırır. Ancak elifi vâv harfinden gelen ve isim olan عَالَى nın imaleyle okunmayacağını söyler.

Müberred'in yaptığı açıklamalar doğrultusunda çekimsiz isimler ve harflerin imâlesi hakkındaki aşağıdaki örnek tablo oluşturulmuştur.

مَتَى	Zaman İsmi	بَاءٌ، تَاءٌ، رَاءٌ...	Hece İsimleri	İmâle Yapılabilir.
عَسَى	Elifi Yâ Olan Fiiller	ذَا عَبْدُ اللَّهِ، هَذَا عَبْدُ اللَّهِ	Müphem İsimler	
مَاءٌ، عَالَى	Harf-İsim	إِمَاءٌ، حَتَّى، إِلَى	Harf	İmâle Yapılamaz.

Sonuç

Ele aldığımız bu makale sonucunda dilbilimciler tarafından imâlenin yazı karakteri olmayan ancak elif ile fethanın yâ ile kesraya doğru yöneltilerek telaffuz edilmesiyle ortaya çıkan ara sesleri tanımlamak için kullandıkları istilâhî bir terim olduğu görülmüştür.

Müberred'in imâle kurallarını tespit ederken kelimelerin mânasını ve anlam vurgusunu öne çıkarmadan hareke ve harfler üzerinden açıklamalarını yaptığı müşahede edilmiştir. İmâlenin nasb terimiyle karşılıklı olarak ele alındığı, içerisinde isti'lâ harfleri olan kelimelerin nasb edileceği, kesralı râ harfi bulunan kelimelerin ise imâleyle okunmasının daha

³⁵ Bu beyit Muzâhimu'l 'Akilî'ye nisbet edilir. Bk. Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 53; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, s. 270.

güzel olacağı; isti'lâ harfleri ile râ'nın birlikte bulunduğu kelimelerde ise bu harflerin buldukları konuma göre değerlendirileceği anlaşılmıştır.

Müberred'in imâle kurallarını açıklarken أَلَزِمُ، أَقْبَسُ، أَحْسَنُ kelimelerini, ism-i tafdîl yapısı içerisinde "daha iyi, kıyâsa daha uygun, daha gerekli" anlamlarında iki durumu karşılaştırmak için، صَلَحَ، حَسُنَتْ، صَلَحَ، حَسَنٌ، حَسْبٌ، حَسْبٌ isim ve fiillerini ise "uygun, iyi, güzel" anlamlarında belirli durumları nitelemek için kullandığı görülmüştür. لَا تَصْلُحُ، لَا تَصْلُحُ، لَا تَصْلُحُ، لَا تَصْلُحُ، لَا تَصْلُحُ، لَا تَصْلُحُ kelimeleriyle mutlak olumsuzluğu ifade ettiği, kullanımı kötü ancak mümkün olan durumları ise تَصْلُحُ، تَصْلُحُ، تَصْلُحُ، تَصْلُحُ، تَصْلُحُ، تَصْلُحُ kelimeleriyle tanımladığı ortaya çıkmıştır. Olumlu ve olumsuz yarguları bildiren bu ifadelerin zaman zaman fiil; bazen de isim olarak metinlerde yer aldığı, kimi zaman da ikinci bir sıfatla güçlendirildiği tespit edilmiştir. Ne var ki görebildiğimiz kadarıyla Müberred bu kavramları sözlük anlamlarında kullanmış, ıstılâhî bir mâna yüklememiştir.

164

OMÜİFD

Kaynakça

- Bulut, Ali, "Sibeveyh'in el-Kitab'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar" (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003).
- _____, "Sibeveyh'nin el-Kitâb'ında Cümle Tahliline Dair Kavramlar", *Doğu Araştırmaları*, sayı: 2, 2008, ss. 49-74.
- Cermî, İbrahim Muhammed, Mu'cemu 'Ulûmi'l-Kur'ân, Daru'l-Kalem, Dimeşk 2001.
- Curcânî, Ebû Bekr Abdülkahir b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Mu'cemu't-tarifât*, Muhammed Siddik el-Minşâvî (tahk.), Dâru'l-Fazîle, Kâhire 2004.
- Delîmî, Ömer Ali Muhammed, Zafer Akîdî Fethî el-Ânî, "Mevâni'u'l-İmâle", *Ustâz*, 2012, sayı: 203, ss. 58-85.
- Ebû 'Amr ed-Dânî, *el-Fethu ve'l-imâle*, Amr b. Garame el-Amravî (tahk.), yy, ts.
- Endelûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân, *İrtişafu'd-darab min lisanî'l-Arab*, Receb Osman Muhammed ve Ramazan Abduttevvâb (tahk.), Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1998.
- Ebû Mustafa, Halid Muhammed, "Zâhiratu'l-hemzi ve'l-imâle 'inde'l-Kurrâi'l-Kufiyyîn es-Selâse: Asım, Hamza, el-Kisâi, (*el-Mâcistur fî*

- ulûmî'l-lugaviyye 'ilmu'l-asvât*, Câmi'atu'l-İslâmiyye Kısmu'l-Lugati'l-Arabiyye, 2011.
- Ezherî, Ebu'l-Velid Zeynuddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkad, *Şerhu tasrîh ale't-tavdîh*, Muhammed Basil 'Uyûnu's-Sûr (tahk.), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, İmaj Yayınları, Ankara 1993.
- Gündüzöz, Soner, "Sîbeveyh'te Kelime Yapısı", (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).
- Irakî, İbrahim Rahman, "el-Hemze ve'l-imâle 'inde Fahreddin Kabâve", *Kulluyetu't-Terbiyye lil-'Ulumi'l-İnsâniyye*, sayı: 61, 2014, ss. 100-120.
- İbn Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *en-Neşru fî'l-kırââtî'l-'aşr*, Ali Muhammed ed-Debâb (tahk.), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî, *Sırru smâ'ati'l-i'râb*, Hasan Handâvî (tahk.), Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1993, s. 52, *Sırru smâ'ati'l-i'râb*, Hasan Handâvî (tahk.), Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1993.
- _____, *Hasâis*, Muhammed Ali Neccâr (tahk.), Mektebetu'l-İlmiyye, ty, ss.120-121.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 2003.
- İbn Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Uşûl fî'n-nahv*, Abdülhuseyn el-Fitlî (tahk.), I-III, Muessesetu'r-Risâle, ts.
- İbn Ya'îş, Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Alî Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu'l-mufassal*, İdâretu't-Tibâ'ati'l-Munîriyye, Mısır ts.
- İnce, Nazife Nihal, "Hicri İlk Dört Asırda Arap Dili Sesbilim Çalışmaları", (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).
- İstirâbâzî, Radiyuddin Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu şâfiyeti ibni'l-Hâcib*, Muhammed Nur'ul-Hasan (tahk.), Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut 1982.
- Kızıklı, Zafer, "Arapça Gramer Kitaplarının Üslûp Yönünden Tahlili: "el-Muktedab" Örneği, *EKEV Akademi Dergisi*, sayı: 31, 2007, ss. 251-264.
- Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd; *el-Muktedab*, Abdülhâlık Udayme (tahk.), Âlemu'l Kutub, Beyrut 2010.

- Sarı, Mehmet Ali, "İmâle", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXII, s. 177.
- Sibeveyhî, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî *el-Kitâb*, 'Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn (tahk.), Dâru'l-Cil, Beyrut, ts.
- Şuşe, Muhammed Rıza, "et-Tagayyurâtu's-savtiyye fî kıraati'l-Kur'âniyye, (*el-Mâcistr fî ulûmi'l-islâmiyye ilmu'l-asvât*, Câmi'atu'l-Ebû Bekr Kısmu'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, 2014).
- Tahir, Muhammed el-Medenî Ali, "el-Faslu ve'l-faslu beyne 'ilmi'l-kırâât ve ilmi'n-nahvi", (*ed-Doktora fî'l-Lugati'l-Arabiyye ve Âdâbiha*, el-Câmi'atu'l-Urduniyye Kulliyetu'l-Dırasâti'l-'Ulyâ, 2004).
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Mufassal fî ilmi'l-luga Arabiyye*, Salih Kadâra (tahk.), Dâru'l-'Ammâr, Amman, 2004.
- Zeybânî, Abdulbedi, "el-Cevânibu's-savtiyye fî kitâbi'l-ihticâc lil-kırâât", (*ed-Doktora fî'l-dırâsâti'l-Kur'âniyye*, el-Câmi'atu Haleb Kulliyetu'l-Âdâb ve Ulûmi'l-İnsâniyye, 2005).

